

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Психотерапія дітей та підлітків»
обов'язкових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 10. Консультування батьків з питань психокорекції дітей та підлітків. Сімейна психотерапія

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 7 від 30.08.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 7 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
Протокол № 7 від 29.08.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології
Протокол № 8 від 15.08.2023 р.

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат біологічних наук, доцент Шахова О.Г.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри загальної психології факультету психології ХНУ імені В.Н. Каразіна, кандидат психологічних наук, доцент Невоєнна О.А.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 ХНУВС, кандидат психологічних наук, доцент Жданова І.В.

План лекції:

1. Консультування батьків. Сучасні концепції виховання батьків:
  - адлеріанська індивідуальна психологія,
  - рождеріанська гуманістична психологія і
  - скірнеровській біхевіоризм.
2. Сутність, задачі та основні поняття сімейної психотерапії. Основні напрями сімейної психотерапії:
  1. Психодинамічний.
  2. Системний і стратегічний.
  3. Еклектичний.
3. Сімейна психотерапія за В. Сатир.

Рекомендована література

Основна:

1. Андрушко Я.С. Психокорекція : навч.-метод. Посібник. Львів : ЛьвДУ-ВС, 2017. 211 с.
2. Каліна М.Ф. Психотерапія: підручник. К.: «Академвидав», 2010. 288 с.

Допоміжна:

3. Михальченко Н.В. Психотерапія з психокорекційною роботою. Навчально-методичний посібник. / Автор-упорядник Михальченко Н.В. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2018. 236 с.
4. Brems C., Rasmussen C. Child psychotherapy and counseling. Long Grove: Waveland Press, 2019. 434 p.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Філіпова Е.В. Дітяча і підліткова психотерапія. [Електронний ресурс].
Режим доступу:
https://stud.com.ua/43092/psihologiya/dityacha_i_pidlitkova_psihoterapiya

Текст лекції

Практично всіма авторами відзначається неможливим механічного переносу методів психотерапії дорослих у дитячу психотерапію. Це обумовлено наступними факторами: незрілість особистості дитини, своєрідність психогенних факторів, що ведуть до невротичного реагування, такі особливості дитячої психіки, як дратівливість, вразливість, схильність до фантазування, афективність, сугестивність і ін.

1. Сучасні концепції виховання батьків.

Бути батьками - ймовірно, найбільш важке завдання, з якими зіштовхується більшість дорослих (і навіть багато підлітків), не маючи будь-якої попередньої підготовки або освіти. Не дивно, що відбуваються помилки, пред'являються необгрунтовані очікування, включаються сильні почуття і руйнуються сім'ї. Так чи інакше, від батьків очікується, що вони добре

справляються зі своєю роллю, просто тому, що самі виховувалися батьками, опікунами.

Батьки не можуть бути досконалими, так само, як і діти. ***Допомогти батькам усвідомити і прийняти недосконалість своїх дітей, як і усвідомити і прийняти власну батьківську недосконалість - ось завдання хорошого терапевта.***

Будь-яка програма батьківської освіти і тренінгу батьківських навичок повинна включати деякі базові складові: побудову взаєморозуміння, рефлексію, емпатію, моделювання та подібні стратегії.

Виховання батьків – більшою мірою просвітницька робота, повернута до сві-домості батьків. Вона направна накопичення знань і навиків виконання батьківських функцій і виховання дітей.

Виховання батьків завжди спирається на систему цінностей (релігійні, соціальні, естетичні, етичні і ін.). Тут завжди виявляється образ мислення і рівень культури даного суспільства і враховуються потреби самих батьків. Ці положення знаходять віддзеркалення в різноманітних концепціях і моделях виховання батьків, найбільш поширеними з яких є наступні.

Концептуальна передісторія.

Існує три основних теоретичних підходи, які лягли в основу програм батьківської освіти, а саме: ***адлеріанська індивідуальна психологія, рожде-ріанська гуманістична психологія і скірнеровській біхевіоризм.***

Індивідуальна психологія стала підґрунтям для концепції природних і логічних наслідків, сформульованої Дрейкурс (Dreikurs & Grey, 1990; Dreikurs & Soltz, 1964) і пізніше доповненої Дінкмейером і Мак-Кей (Dinkmeyer & McKay, 1976).

Альфред Адлер (1956), психіатр, вважав, що будь-яка поведінка має завдання або мету і що психологічні або поведінкові дії людей, в тому числі дітей, завжди орієнтовані на більш високу мету або більш просунутий рівень функціонування. Зміст цієї вищої мети багато в чому, якщо не повністю, визначається фундаментальною людською потребою ***в почутті приналежності***. Люди розглядаються як такі, що активно взаємодіють з оточенням, а не як такі, що пасивно реагують на нього, а також як такі, що формують свою поведінку на підґрунті одержуваного зовнішнього зворотного зв'язку. Таким чином, зовнішні чинники і їх інтерпретація індивідом визначають його поведінку і реакції.

Згідно з принципами індивідуальної психології, діти спочатку прагнуть до зростання і вдосконалення, які пов'язані з потребою дитини належати до групи людей, відчувати зв'язок з соціальною групою, найперша з яких - сім'я дитини. Якщо дитина має нормальне оточення і здатна до адекватного сприйняття, це прагнення зумовить дії, відповідні соціальним інтересам.

Однак, якщо батьки не розуміють, що поведінкою дитини рухає саме потреба і бажання належати, і не приймають дитину або якимось інакше не-

адекватно реагують, дитина може формувати помилкові цілі, завдяки чому буде демонструвати стійку чи повторювану погану поведінку.

Адлеріанци виділяють чотири типи помилкових цілей: це завищена потреба в увазі, боротьба за владу, помста і демонстрація неадекватності або неповноцінності (смуток). І тоді завданням терапевта є допомогти батькам переорієнтувати дитину і допомогти їй повернутися до нормального соціально орієнтованого розвитку. Для цього розроблені стратегії природних або логічних наслідків, заохочень і демократичного функціонування в родині (Dreikus & Grey, 1990).

Гуманізм, другий теоретичний підхід, який ліг в основу програм батьківської освіти, дав поштовх розвитку тренінгу батьківської ефективності (Gordon, 1970; Gordon & Sands, 1978), який пізніше розширився і включив в себе і тренінг вчительської ефективності. Карл Роджерс (1961) був глибоко переконаний в тому, що людина схильна розвиватися в позитивному і конструктивному напрямку, якщо в її житті присутні повага і довіра. Він сприймав людей як за своєю суттю раціональних, соціалізованих, цілеспрямованих і реалістичних. Він вважав, що поведінка мотивується або внутрішніми спонуканнями людини, або середовищем, яке підсилює або послаблює певні дії.

Батьків навчають тому, як важливо глибоко усвідомлювати справжні потреби, бажання і афекти дитини і бути приймаючим і емпатієним до відношенню до цих проявів особистості, що розвивається.

Для таких цілей були розроблені дві основні батьківські стратегії: **активне слухання і «я» -повідомлення** (Gordon, 1970), яким навчають в освітніх програмах, заснованих на роджеріанській моделі.

Нарешті, ряд фахівців в області батьківської освіти, включаючи Крумбольцев (Krumboltz & Krumboltz, 1972) і Бекера (Becker, 1971), використовували поведінкові принципи. Б.Ф. Скіннер (1971, 1976) наполягав, що теорії, подібні підходам Адлера і Роджерса, не є необхідними і не економні. Він вважав, що будь-яка поведінка засвоєна і обумовлена тими подіями або наслідками, які супроводжували ситуацію навчання. Це **модель оперантного обумовлення**, згідно з якою поведінка, по суті, не є детермінованою, а скоріше формується зовнішнім середовищем. Відповідно, її легко змінити, сформувати або зруйнувати, якщо правильно організувати зовнішній вплив. Будь-яка поведінка формується, і тому оцінювання поведінки як нормальної або ненормальної не виправдано. Поведінку можна розглядати з точки зору її функціональності.

І функціональна, і дисфункціональна поведінка має засвоєну природу, і її можна змінювати, якщо слідувати чотирьом принципам. Біхевіористи виділяють наступні принципи - **позитивне підкріплення, негативне підкріплення, покарання і гальмування**.

Цей підхід вимагає від батьків виконання контролюючих і керівних функцій, а стратегії підходу є ідентичними терапевтичним стратегіям.

2. Сутність, задачі та основні поняття сімейної психотерапії.

Сімейна психотерапія - комплекс психотерапевтичних прийомів і методів, направлених на психотерапію клієнта в сім'ї і за допомогою сім'ї, а також на оптимізацію сімейних взаємин.

Виходячи з цього можна говорити про три аспекти поняття сімейної психотерапії:

- Оптимізація сімейного оточення.
- Психологічна дія на пацієнта, страждаючого психічними і поведінковими розладами, з використанням групового сімейного ефекта.
- Нормалізація сімейних взаємин психічно здорових осіб (тобто сімейне консультування).

Перш ніж переходити до розгляду методів СПТ, зупинимось на основних передумовах, змістовній стороні СПТ.

1. Поведінка кожного індивіда є частиною впорядкованої системи (сім'ї, соц-екон., культурного середовища), тому поведінку і переживання людини можна правильно зрозуміти тільки враховуючи його життєві обставини, знаючи його оточення.

2. Психічні порушення дітей і підлітків можуть указувати на проблеми в структурі сімейних взаємин, можуть бути віддзеркаленням сімейного конфлікту. Іноді психічні розлади можуть розглядатися як спроби зберегти стабільність сімейної системи. У ряді випадків сімейні конфлікти підтримують або підсилюють психічні порушення.

3. У зв'язку з перерахованим вище, незалежно від причини психічних відхилень, при наданні психотерапевтичної допомоги треба брати за увагу ситуацію в сім'ї дітей і його оточення в цілому. У той час, не треба думати, що причиною психічних порушень є лише сім'я. Сімейна терапія має великі перспективи при лікуванні психічних порушень у дітей і підлітків, оскільки сімейні відносини і психічні порушення індивіда, взаємно впливаючи один на одного, обумовлюють єдиний інтегрований процес розвитку.

4. У психотерапевтичній роботі з сім'єю мова йде не про те, щоб ретроспективно пояснити розвиток хвороби, а про пошук шляхів рішення проблеми ресурсами сім'ї.

В ході реалізації системного підходу в сімейній корекційній роботі виділяють ряд етапів: 1. Діагностичний (сімейний діагноз). 2. Ліквідація сімейного конфлікту. 3. Реконструктивний. 4. Підтримуючий.

Під сімейним діагнозом розуміється типізація порушених сімейних відносин з урахуванням індивідуально-особових властивостей членів сім'ї. Особливістю процедури сімейної діагностики є крізною і стереоскопічний характер. Крізний характер полягає в тому, що діагностика про-

водиться на всіх етапах корекційної роботи. Стереоскопічність сімейної діагностики означає, що у разі отримання інформації про те, що відбувається в сім'ї від одного з членів сім'ї необхідно цю інформацію доповнити і со-поставити з інформацією, отриманою від інших членів сім'ї.

На етапі ліквідації сімейного конфлікту здійснюється виявлення і класифікація витоків сімейного конфлікту і ліквідація його засобами емоційногоотреагування кожним членом сім'ї, залученим в конфлікт.

На етапі реконструкції сімейних відносин здійснюється групове обговорення актуальних сімейних проблем або в окремо взятій сім'ї, або в паралельних групах клієнтів з схожими проблемами і їх родичів.

На підтримуючому етапі (етапі фіксації) отримані навички емпатичного спілкування і репертуар ролівої поведінки, що збільшився, закріплюються в природних сімейних умовах реального життя.

В даний час існують декілька напрямів в психотерапевтичній роботі з сім'єю:

1. Психодинамічний.
2. Системний і стратегічний.
3. Еклектичний.

1. **Психодинамічний напрям.** Для цього підходу характерним являється велика увага, що приділяється аналізу історичного минулого членів сім'ї, їх неусвідомлюваних бажань, психологічних проблем і взаємних проєкцій, пережитих на ранніх етапах онтогенезу і відтворених в актуальному досвіді. Велике значення надається досягненню інсайта — усвідомленню того, як невирішені у минулому проблеми впливають на сучасні взаємовідносини в сім'ї і як з цього порушеного контексту відносин виникають неконструктивні способи адаптації до життя у деяких її членів. Робота в рамках даного підходу вимагає великих зусиль як з боку психолога, так і з боку членів сім'ї, величезних витрат часу, що є економічно менш доцільним, але високо-ефективним.

2. **Системний напрям** будується на положенні про взаїмодетермінованості особи і міжособових відносин. Згідно цього підходу стиль спілкування, характер взаємодії, тип виховання, з одного боку, і особові особливості членів сім'ї — з іншого, утворюють замкнутий, постійно гомеостатичний цикл, що відтворюється.

Розглядаючи сім'ю як якусь єдину систему, виділяють різні субсистеми як самостійні одиниці внутрісімейних взаємодій, іграючи важливу роль у функціонуванні ширшої сімейної системи.

Сімейні субсистеми визначаються такими чинниками, як покоління, підлога, інтереси: чоловік — дружина, батько — мати, дитина — дитина, дитина — мати, дитина — батько, діти — домашні тварини і т.д. Кожен індивід може відноситися до багатьох сімейних субсистем.

3. Еклектичний напрям. Представники цього напрямку використовують в корекційній роботі з сім'єю різні по своїм психологічним механізмам методи: групову дискусію, роліві ігри, домашні завдання по модифікації поведінки, аналіз і інтерпретацію взаємин, медитацію і т.д.

3. Сімейна психотерапія В.Сатир.

Вірджинія Сатир один із лідерів експерієнціальної сімейної психотерапії. Вона підкреслювала значення нормальної комунікації з іншими членами сім'ї, виходила з концепції зростання особи. Більш того, хоча вона й говорила про сімейну систему, рання експерієнціальна модель сім'ї більше нагадувала демократичну групу, ніж систему із структурою і ієрархією (Satir, 1972). Крім того, вона підкреслювала гнучкість і свободу в стосунках сімейних ролях і розподілу влади. Терапія зазвичай будувалася так, щоб допомогти окремим членам сім'ї знайти для себе реалізовуючі ролі, турбота про потреби сім'ї в цілому в цьому підході була виражена слабо. При цьому передбачалося, що потреби сім'ї автоматично задовольняються при особовому зростанні її членів (Laing, Esterson, 1970).

Перерахуємо основні правила спілкування, сформульовані Вірджинією Сатир (Сатир, 1999):

1. Членам сім'ї слід говорити про свої думки і почуття від першої особи.
2. Кожному членові сім'ї пропонується зайняти «я»-позицію. Для цього людина використовує «я»-твердження, які указують на те, що він відповідає за себе, стимулюють оточуючих виражати свої почуття і полегшують примирення з розбіжностями.
3. Кожен повинен орієнтуватися на рівень розуміння інших членів сім'ї. Всі елементи повідомлення повинні бути конгруентні: слова, вираз обличчя, положення тіла і тон голосу.

Тривалість сімейної психотерапії обумовлюється тяжкістю психічних розладів у «носія симптому», вираженістю міжособових конфліктів в сім'ї, мотивацією членів сім'ї до досягнення терапевтичних змін. Коли учасники психотерапії питали у Сатир «Скільки триватиме сімейна психотерапія?», вона відповідала: «Для того, щоб визначити, в чому полягає ваша проблема, буде потрібно від 3 до 6 сесій тривалістю в 1 годину, а далі ви самі вирішите, достатньо цього для вас або захочете продовжувати роботу зі мною». Спочатку сімейна психотерапія проводиться з частотою 1-2 сеанси в тиждень, а потім зустрічі продовжуються 1 раз в 2 тижні, а далі — 1 раз в 3 тижні.

1. Початкова стадія: встановлення контакту (зближення, вислуховування, спостереження).

2. Прийняття.

3. Стимулювання свідомості (техніка «карта сім'ї», переплетення, перехід від змісту до процесу, виявлення деструктивних процесів, пояснення, «живі скульптури»).

Прийняття.

Сатир допомагала людям знайти відчуття захищеності, приймаючи їх такими, які вони є, допомагаючи їм відчуті свою значимість і бути терпливими до себе і іншим. Їй вдавалося це робити за допомогою ряду технік

Пробудження надії Сатир допомагала людям знайти віру в себе і спосіб зробити своє життя кращим. Приклади: «Я розумію, що ви дуже расстроєні, але упевнена, у нас є в запасі і інші можливості, які не можливо не використати». «Я б хотіла почути від кожного з вас, сподівається чи ви, що сьогодні може відбутися дійсно щось дуже важливе?» «Після нашої сьогоднішньої зустрічі зі всією сім'єю я просто упевнена, що ми разом зможемо зробити так, щоб ви не сварилися і у вас було все добре» «У вашій сім'ї прекрасне майбутнє, якщо тільки ви навчитеся інакше поводитися один з одним».

Актуалізація внутрішнього потенціалу Знаючи, що кожна людина має величезний внутрішній потенціал, який часто не використовується нею через те, що доступ до нього заблокований, Сатир спочатку переконувалася в наявності прихованих здібностей, а потім актуалізувала їх. Приклади: «Чи розумієш ти Шелдонє, що ти дуже мужня людина, якщо зважився поговорити про це з братом?». «Бачите, ви обидва тільки що абсолютно осознанно усвідомили для себе абсолютно новий спосіб спілкування. Це чудово!». «Ви розумієте, яку силу і мужність ви проявили, прийшовши сюди?».

Гармонізація Сатир підвищувала самооцінку людини, даючи їй зрозуміти, що всі її відчуття, думки і вчинки абсолютно нормальні і істинні. Приклади: «Бути людиною — це означає здійснювати помилки. Ми вчимося на наших помилках». «Всі пари після укладання шлюбу стикаються з великим розчаруванням. Цікаво, як кожному з вас удалось справитися з цим?». «Хтось з вас, окрім Кейта, знає, що таке боятися сказати про те, що відчуваєш?».

Віддзеркалення Сатир прекрасно уміла відображати відчуття і з'ясовувати точки зору людей, і вона, звичайно, використовувала свої уміння на практиці, щоб дати людині відчуті, що її слухають і розуміють. Приклади: «Здається, це розладнало вас». «У вашому голосі я почула гіркоту від того, що вам, не дивлячись на всі зусилля, ніяк не вдається налагодити відносин в сім'ї».

«Наведення мостів» Сатир завжди прагнула вселяти людям терпимість по відношенню до самих себе і до інших, щоб прийняти себе зі всіма недоліками і терпиміше відноситися до інших. Приклад роботи з сім'єю: діалог 1.Батько: Джуліо поводить як чужа людина по відношенню до власної сім'ї. Коли він удома, то або закривається в своїй кімнаті і включає музику, або розмовляє по телефону з дівчатами. Я не розумію, чом би йому не посидіти з нами. Сатир: Так, але чи бачите, Джуліо сімнадцять. Пригадайте,

що вас цікавело в його віці. Батько: Дівчата і автомашини. Сатир: Тепер ви розумієте, звідки це у Джуліо?

«Скульптування». Ця методика замикає собою ряд інших технік, задання якої — стимулювати свідомість людини. Часом Сатир застосовувала «скульптурну» методику, щоб наочніше показати те, що їй вдалося побачити в поведінці, іншим разом самі клієнти демонстрували свою особисту позицію у вигляді «скульптури». Приклад роботи з парами. «Карл, ти стаєш лицем до Лілі, подбоченься однією рукою, витягаєш іншу, і, показуючи на неї пальцем, говориш: "Це ти у всьому винна!" Ліля, ти припадаєш на одне коліно, одну руку кладеш на серці, а іншу в благанні протягуєш до Карла, вимовляючи з почуттям: "Ах, Карл, пробач мене, це я у всьому винна"».

Загальні висновки по лекції.

Отже, сімейна психотерапія - це комплекс психотерапевтичних прийомів і методів, направлених на лікування пацієнта в сім'ї і за допомогою сім'ї, а також на оптимізацію сімейних взаємин. Виходячи з цього можна говорити про три аспекти поняття сімейної психотерапії: Оптимізація сімейного оточення, психологічна дія на пацієнта, страждаючого психічними і поведінковими розладами, з використанням групового сімейного ефекта, нормалізація сімейних взаємин психічно здорових осіб (тобто сімейне консультування).

Питання для семінарських занять та екзамену.

1. Охарактеризуйте сучасні концепції виховання батьків: адлеріанська індивідуальна психологія, рождеріанська гуманістична психологія і скірнеровській біхевіоризм.
2. Сутність, задачі та основні поняття сімейної психотерапії: оптимізація сімейного оточення, психологічна допомога «ідентифікованому пацієнту», нормалізація сімейних взаємин (тобто сімейне консультування).
3. Охарактеризуйте основні напрями в психотерапевтичній роботі з сім'єю: психодинамічний, системний і стратегічний, еклектичний.
4. Охарактеризуйте сімейну психотерапію за В. Сатир.